

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.2.49>

О. Ю. Гурін

аспірант

Одеського державного університету внутрішніх справ

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Аналіз правового інституту кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого в Україні має глибокі історичні витоки. Історичний контекст, зокрема радянський період та етап формування незалежної України, відіграє ключову роль у розумінні еволюції заочного провадження. Важливими є зміни, що сталися після 2014 року, зокрема на тлі анексії Криму та війни на Донбасі. Зміни в законодавстві дозволяють притягувати до відповідальності осіб, які перебувають за межами України або на окупованих територіях.

Інститут заочного провадження є поширеним у багатьох правових системах світу. В Україні його розвиток також сприяє адаптації до європейських стандартів. Після Революції Гідності виникла потреба в удосконаленні кримінального процесу для забезпечення покарання за серйозні злочини, зокрема через запровадження змін до Кримінального процесуального кодексу. Так, зміни 2014 року передбачили можливість здійснення заочного провадження навіть на стадії досудового розслідування.

У той же час, виникли ризики порушення принципів кримінального судочинства, таких як змагальність та рівність сторін. Законодавець визнав ці проблеми і скасував запроваджений інститут у лютому 2014 року. Однак вже в жовтні 2014 року було започатковано нову редакцію законодавства, яка значно розширила застосування заочного кримінального провадження для важливих злочинів, зокрема щодо національної безпеки та корупції.

Дослідження вказують на прогресивні зміни в застосуванні інституту, включаючи адаптацію до умов воєнного часу та нові закони, спрямовані на боротьбу з тероризмом і колабораціонізмом. Однак важливими проблемами залишаються юридичні неясності, наприклад, визначення «перебування за межами України». Законодавство потребує подальших уточнень, зокрема щодо тимчасово окупованих територій.

З огляду на це, розвиток інституту спеціального досудового розслідування в Україні слід оцінювати через призму етапів, що відображають зміни в національному законодавстві, зокрема в період незалежності.

Ключові слова: досудове розслідування, заочне кримінальне провадження, історичні етапи, періодизація, спеціальне досудове розслідування, незалежність України.

Актуальність теми роботи. Аналіз правового інституту кримінального провадження за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого ґрунтується на його глибоких історичних витоках. Формування перспектив подальшого розвитку цього правового механізму, який регламентує порядок здійснення спеціального кримінального провадження в межах кримінального процесу України, є неможливим без ретельного звернення до історичних етапів його становлення та еволюції [9].

Розуміння історичних витоків та еволюції заочного провадження дозволяє уникати помилок минулого та враховувати позитивний досвід, зокрема радянського періоду та етапу формування незалежної України. Наприклад, радянське законодавство зберігало лише формальні норми, що гальмувало розвиток практики, а сучасний підхід враховує практичність та реалії часу.

Інститут заочного провадження є поширеною практикою у багатьох правових системах світу. Дослідження його етапів у контексті українського законодавства

сприяє адаптації до стандартів Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини, що є важливим кроком на шляху до євроінтеграції.

Аналіз змін, що відбулися після 2014 року, показує, як законодавство реагувало на виклики анексії Криму, військових дій на Донбасі та повномасштабної агресії росії. Ці зміни стали основою для забезпечення невідворотності покарання за воєнні злочини та колабораціонізм.

В зв'язку з цим вдосконалення законодавства та методик щодо фіксування та розслідування воєнних злочинів є вкрай нагальною задачею.

Зазвичай представники країни агресора, які вчиняють воєнні злочини, після вчинення залишаються поза межами правового впливу правоохоронної системи.

Період незалежності України демонструє поступову еволюцію заочного провадження від формальних норм до їх ефективного застосування. Вивчення цих етапів дозволяє забезпечити стабільність і передбачуваність правових норм, які зберігатимуть баланс між інтересами суспільства та правами обвинувачених.

Дослідження історичних етапів формування заочного провадження сприяє розвитку єдиної слідчої та судової практики. Це особливо актуально в умовах, коли відсутність обвинувачених обумовлена військовими діями, анексією територій або перебуванням підозрюваних за кордоном.

Воєнний стан в Україні вніс нові виклики до системи правосуддя. Зміни в законодавстві, що стосуються заочного провадження, дозволяють ефективніше притягати до відповідальності осіб, які переховуються на окупованих територіях або за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика спеціального досудового розслідування була в фокусі уваги значної кількості науковців.

Дослідженню питань заочного кримінального провадження як інституту кримінального процесуального права були присвячені роботи таких вчених як: О.В. Баулін, І.В. Гловюк, О.В. Маленко, Г.В. Мудрецька, Д.В. Коперсак, О.О. Нагорнюк-Данилюк, В. О. Попелюшко,, О.Ю Татаров, І.І. Шепітько та інші.

Окремі аспекти розвитку законодавства України стосовно кримінального провадження за відсутності підозрюваного досліджували такі вітчизняні вчені: О.В. Маленко, В.Т. Маляренко, Г.В. Матвієвська, О.О. Нагорнюк-Данилюк, Р.Г. Песцов, О.Ю. Татаров та ін.

В той же час варто зазначити, що в рамках дослідження еволюції інституту спеціального досудового розслідування з нашої точки зору була замало приділено уваги періоду незалежності України, а саме починаючи з 2014 року.

Мета статті полягає в дослідженні етапів розвитку заочного кримінального провадження за часів незалежності.

Виклад основного матеріалу. За часів незалежності, наша країна доволі значний період використовувала Кримінально-процесуальний кодекс від 1960 року. Однак розвиток правової системи незалежної України, та євроінтеграційні прагнення нашої країни, призвели що в 2012 році був прийнятий та вступив в дію новий Кримінальний процесуальний кодекс України.

Після набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України у редакції 2012 року, було закріплено можливість проведення заочного кримінального провадження виключно в межах спрощеного провадження для кримінальних проступків. Згідно з частиною першою статті 381 КПК України, суд може розглядати обвинувальний акт щодо кримінального проступку без проведення судового засідання і за відсутності учасників провадження, якщо це ініційовано клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором. Такий розгляд можливий за умови, що обвинувачений, маючи захисника, повністю визнає свою провину, погоджується із встановленими фактичними обставинами, не заперечує щодо розгляду справи за його відсутності, а потерпілий не має заперечень щодо цього порядку.

Однак події, що послідували після Революції Гідності, зокрема втеча посадовців попередньої влади та виявлення їх численних злочинів, вимагали від законодавця внесення змін до кримінально-процесуального законодавства. Застосування заочного розгляду лише у спрощеній

формі для кримінальних проступків виявилось недостатнім для забезпечення принципу невідворотності покарання за більш серйозні злочини.

У зв'язку з цим Законом України № 725-VII від 16 січня 2014 року були внесені суттєві зміни до КПК України. Документ доповнено новою главою 41-1 «Заочне кримінальне провадження», яка значно розширила можливості застосування цього інституту. Відповідно до частини другої статті 523-1 КПК України, слідчий за погодженням із прокурором або прокурор самостійно отримав право ініціювати проведення заочного провадження на стадії досудового розслідування. Це можливо за умови, якщо відсутність підозрюваного не перешкоджає здійсненню розслідування.

В такому формулюванні ми погоджуємось з Маленко О.В., який зазначив, що делегування стороні обвинувачення можливості самостійно ухвалювати рішення про проведення розслідування без участі іншої сторони породило серйозні ризики порушення засад кримінального судочинства, зокрема принципу змагальності. Такий підхід створив дисбаланс у забезпеченні рівності процесуальних прав сторін, що потенційно підривало довіру до справедливості кримінального провадження [5, с.66.].

Усвідомивши недоліки запровадженого інституту спеціального досудового розслідування законодавець скасував його. Так, зміни до КПК України 2012 р. в частині запровадження заочного кримінального провадження набрали чинності 22 січня 2014 р., а вже 02 лютого 2014р. втратили чинність на підставі Закону України від 28 січня 2014 р. № 732-VII, унаслідок чого відсутня практика їх застосування.

В той же час, розуміючи необхідність запровадження інституту заочного кримінального провадження в кримінальне процесуальне законодавство, невдовзі була вчинена нова спроба його запровадження.

Закон України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської

безпеки та корупційні злочини» започаткував новий механізм здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого. Цей порядок, із певними змінами, залишається чинним і до сьогодні [2, с. 92].

Відповідно до положень зазначеного закону, до Кримінального процесуального кодексу України було внесено низку важливих змін. Зокрема, статтю 7 доповнено частиною 2, статтю 139 – частиною 5, а також запроваджено нову главу 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень». Крім того, були змінені положення статті 42 «Підозрюваний, обвинувачений», статті 323 «Наслідки неприбуття обвинуваченого» та інших [8].

Ці законодавчі зміни закріпили у КПК України концепцію «спеціального досудового розслідування (in absentia)», яка регламентує процедуру кримінального провадження за відсутності підозрюваного. Така інновація була спрямована на забезпечення невідворотності покарання, особливо у справах, пов'язаних із посяганнями на національну безпеку, громадську безпеку та корупційними правопорушеннями, що мають особливе суспільне значення [1].

В той же час варто зазначити, що в подальшому інституту спеціального досудового розслідування постійно реформувався. З моменту прийняття Закону України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII, який передбачив окрему главу 24-1 «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень», до цієї глави було внесено зміни та доповнення 11 різними законами.

На початковому етапі застосування спеціального досудового розслідування більшість поправок та змін стосувались вдосконалення процедури застосування такої форми кримінального провадження.

У редакції Закону України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII, згідно з ч. 2 ст. 297-1 та ч. 3 ст. 323 Кримінального процесуального кодексу України, передбачено, що спеціальне досудове розслідування та спеціальний судовий розгляд можуть здійснюватися у випадках, коли підозрюваний або обвинувачений у вчи-

ненні кримінального правопорушення ухиляється від органів слідства та суду для уникнення кримінальної відповідальності, зокрема якщо він перебуває за межами України. Такі обставини дозволяють провадити розгляд справи за відсутності підозрюваного чи обвинуваченого, фактично створюючи основу для заочного кримінального провадження. На нашу думку, подібні положення повинні бути чітко і недвозначно закріплені в тексті закону, а не формулюватися опосередковано або через можливість тлумачення.

Однак використання формулювання «перебуває поза межами України» викликало значний резонанс та критику через його надмірну формальність і невизначеність. Саме поняття «перебування за межами України» не містить чітких критеріїв та не забезпечує правових механізмів для практичної реалізації. У багатьох випадках виявилось неможливим документально підтвердити факт перебування особи за кордоном.

Додатковою проблемою стала наявність тимчасово окупованих територій України, зокрема Автономної Республіки Крим та окремих районів Луганської і Донецької областей. Особи, які перебувають на цих територіях, юридично не підпадають під визначення «перебуває поза межами України», що створює правовий вакуум і ускладнює застосування до них механізмів спеціального досудового розслідування. Відтак, чинне законодавство потребує суттєвого доопрацювання, щоб врахувати сучасні реалії та забезпечити ефективність заочного кримінального провадження [3, с.60].

Законом № 119-VIII 15.01.2015 до глави 24-1 КПК України внесено низку змін, якими було дозволено проведення спеціального досудового розслідування відповідно до осіб, які переховуються від органів слідства та суду та оголошені у міждержавний або міжнародний розшук, та осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України чи проведення ООС та оголошені в розшук. Проблемним аспектом виявилось оголошення вказаних осіб у міждержавний або міжнародний розшук [7].

В подальшому в період з 2015 року по

2021 рік до КПК було внесено зміни ще 3 законами, які стосуються інституту спеціального досудового розслідування.

Повномасштабна агресія російської федерації та розв'язана нею війна призвели до значних змін у всіх сферах суспільного життя України, включно з правовою системою. Це створило нагальну потребу в оперативному внесенні змін до чинного законодавства для його адаптації до нових реалій та викликів, зумовлених воєнним часом. Зокрема, потреба оновлення кримінального процесуального законодавства стала критичною для забезпечення ефективного правосуддя, невідворотності покарання за воєнні злочини та захисту прав учасників процесу в умовах війни.

Ці зміни торкнулись і інституту спеціального досудового розслідування. Так в період повномасштабної війни до глави 24-1 КПК були внесені зміни наступними законами: Законом України від 03 березня 2022 р. № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»; Законом України від 24 березня 2022 р. № 2106-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану»; Законом України від 14 квітня 2022 р. № 2198-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»; Законом України від 28 липня 2022 р. № 2472-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополо-

нених»; Законом України від 21 березня 2023 р. № 2997-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом»; Законом України від 09 жовтня 2024 р. № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього».

Аналіз змін, внесених до законодавства в умовах воєнного стану, свідчить, що основна увага була зосереджена на розширенні переліку правопорушень, за якими можливо здійснювати спеціальне досудове розслідування. Значний акцент зроблено на посиленні заходів боротьби з тероризмом та врегулюванні процедур обміну осіб, зокрема військовополонених. Водночас зміни, які стосуються безпосередньо порядку проведення спеціального досудового розслідування, залишилися незначними. Це вказує на сформовану сталість практики слідчих і судових органів у застосуванні цього механізму. Така стабільність демонструє адаптацію правової системи до викликів воєнного часу, забезпечуючи передбачуваність та ефективність кримінального судочинства у складних обставинах.

Дослідження історичних етапів розвитку інституту спеціального досудового розслідування потребує вибудовування періодизації такого розвитку.

Своє бачення етапів розвитку заочного провадження запропонували О. Нагорнюк-Данилюк [6], О. Маленко [5, с. 24–25], Верещук О.І. [1, с.38].

Віддаючи належне кропіткій праці науковців, варто зазначити, що останні не приділив більшої уваги розвитку інституту спеціального досудового розслідування саме в період незалежності України, оскільки де-юре така форма кримінального провадження з'явилась та розвивалась саме в часи незалежності.

Висновки. З огляду на викладене, доцільно зосередити увагу на періодизації

розвитку інституту спеціального досудового розслідування в умовах незалежної України, оскільки саме в цей період було впроваджено та сформовано заочне кримінальне провадження в національному законодавстві. У цьому контексті пропонується виділити такі етапи еволюції інституту спеціального досудового розслідування.

1. Серпень 1991 р. – Листопад 2012 р. – період дії кримінально-процесуального законодавства радянського періоду, з формальними нормами заочного кримінального провадження без практики їх застосування.

2. Листопад 2012 р. – Січень 2014 р. – період дії нового КПК без передбаченої процедури заочного кримінального провадження.

3. Січень 2014 р. – Січень 2015 р. – період запровадження інституту спеціального досудового розслідування, як форми заочного кримінального провадження.

4. Січень 2015 р. – Лютий 2022 р. – період вдосконалення інституту спеціального досудового розслідування та формування слідчої та судової практики.

5. Лютий 2022 р. – Грудень 2024 р. – період реформування інституту спеціального досудового розслідування в аспекті діє воєнного стану.

Вважаємо таку періодизацію найбільш повною в аспекті існування заочного кримінального провадження в національному законодавстві за часів незалежності з урахуванням історичних викликів.

Список використаної літератури:

1. Верещак О.І. Спеціальне досудове розслідування у кримінальному провадженні: дис. ... доктора філософії: 081-Право. Київ, 2023. 244 с., с.38
2. Калінніков О. В. Генеза законодавства щодо досудового розслідування за відсутності підозрюваного (in absentia) у період незалежності України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 88–99., с. 92
3. Коперсак Д. В. Спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 314 с., с.60
4. Маленко О. В. Інститут заочного провадження в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 247 с., с. 24–25

5. Маленко О.В., Правове регулювання заочного кримінального провадження за КПК України 2012 року: порівняльно-правовий аспект/ Маленко О.В. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 5 – Т. 4 – 2015 – С. 66, с.66.
6. Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 19 с.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції, Верховна Рада України; Закон від 15.01.2015 № 119-VIII, URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/119-19>
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини / 1689-VII / Закон України / 07.10.2014 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#Text>
9. Юрчишин В. М. Генеза та загальні положення інституту спеціального досудового розслідування (in absentia). *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Вип. 3 С. 158– 166.

Hurin O. Yu. Genesis of the development of the institute of special pre-judicial investigation during the time of Ukraine's independence

The analysis of the legal institution of criminal proceedings in the absence of a suspect or accused in Ukraine has deep historical roots. The historical context, in particular the Soviet period and the stage of the formation of independent Ukraine, plays a key role in understanding the evolution of absentee proceedings. The changes that occurred after 2014 are important, in particular against the backdrop of the annexation of Crimea and the war in Donbas. Changes in legislation allow for the prosecution of persons who are outside Ukraine or in occupied territories.

The institution of absentee proceedings is widespread in many legal systems around the world. In Ukraine, its development also contributes to adaptation to European standards. After the Revolution of Dignity, there was a need to improve the criminal process to ensure punishment for serious crimes, in particular through the introduction of amendments to the Criminal Procedure Code. Thus, the 2014 amendments provided for the possibility of conducting absentee proceedings even at the stage of pre-trial investigation.

At the same time, there were risks of violating the principles of criminal justice, such as adversarial proceedings and equality of arms. The legislator acknowledged these problems and abolished the institute in February 2014. However, a new version of the legislation was introduced in October 2014, which significantly expanded the application of in absentia criminal proceedings for important crimes, in particular those related to national security and corruption.

Studies indicate progressive changes in the application of the institute, including adaptation to wartime conditions and new laws aimed at combating terrorism and collaborationism. However, legal ambiguities remain important problems, such as the definition of "staying outside Ukraine". The legislation requires further clarification, in particular regarding temporarily occupied territories.

In view of this, the development of the institute of special pre-trial investigation in Ukraine should be assessed through the prism of stages that reflect changes in national legislation, in particular during the period of independence.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings in absentia, historical stages, periodization, special pre-trial investigation, independence of Ukraine.